

„Nézd csak [...], milyen förtelmesek a fehérek.”

Csejtei Dezső – Juhász Anikó:
Amerika felfedezése és az új globális rend I–II.
 Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.

Az olvasó könnyen tévedés áldozata lehet, amikor kezébe veszi Csejtei Dezső és Juhász Anikó *Amerika felfedezése és az új globális rend* című kétkötetes művét.¹

Első pillantásra ugyanis úgy tűnhet, mintha csak keveseket érintő és érdeklő szakmunkát tartana a kezében. Ennek azonban éppen az ellenkezője igaz. A könyvekben, ha áttételesen is, de rólunk van szó. Rólunk, a modern kor emberéről: a hódítóról. Végső soron pedig a modern nyugati civilizáció kezdeteiről és alapproblémáiról. A mű által felvetett problémák horizontja jóval szélesebb, mintsem azt első pillantásra gondolhatnánk. Nekünk, olvasóknak feltétlenül közünk van a kötetekben megjelenített problémavilághoz, hisz a kor, amelyről szó van, a *mi* korunk kezdete is egyben. Mint a modernség gyermekei mindannyian valamiféle viszonyban állunk ezekkel a problémákkal, így a mű mindannyiunk érdeklődésére számot tarthat.²

A 16. század első évtizedeiben a nagy földrajzi felfedezések nyomán egy új globális világrend körvonalai kezdenek kibontakozni. A megváltozott világhelyzet súlyos teológiai, filozófiai, antropológiai, morális és jogi – tehát korántsem csak földrajzi, katonai, gazdasági és kereskedelmi – problémákat vet fel. A megoldatlan problémák – úgymond – teoretikusért kiáltanak. Francesco de Vitoria lesz az a felkészült teoretikus, aki teológusként, domonkos-rendi szerzetesként és az ún. salamancai iskola egyik legismertebb képviselőjeként releváns válaszokat igyekszik adni a felszínre került problémákra. Csejtei és Juhász interpretációjának tengelyében is az ő életművének elemzése áll.³

¹ A mű első kötete (*Az alteritás és a ius gentium kérdése Vitoria és Sepúlveda írásaiban*) áttekintő, elemző, leíró jellegű, míg a második kötet (*Francisco de Vitoria és Juan Ginés de Sepúlveda írásai*) Francisco de Vitoria és Juan Ginés de Sepúlveda a hazai olvasóközönség előtt teljességgel ismeretlen írásainak fordításait tartalmazza a szerzők tolmácsolásában.

² A modern ember egyik alapvető jellemvonása a hódításra (a lét meghódítására), a birtokbavételre irányuló törekvés, melynek során – szemben az antikvitás emberével – már egyáltalán nem a természet rendjébe történő harmonikus beilleszkedésre, hanem a dolgok rendjének megváltoztatására, „győzelemre” törekszik. A természetre és a számára külsődleges világra mint hódító tekint. A nagy földrajzi felfedezések, illetve az ismert világ határainak 16. századi kitágítása így mintegy szimbóluma lehet a modernitás később kiteljesedő nagy programjának.

³ Vitoria eszméinek ellenpólusaként jelennek meg a korban (és a műben) Juan Ginés de Sepúlveda eszméi. Sepúlveda mint Vitoria politikai ellenfele sokkal inkább ragaszkodott a tekintélyelvű gondolkodáshoz, s végső soron – ellentétben Vitoriával – a hódító háborúk igazságossága mellett érvelt. A mű Sepúlveda életéről és gondolkodásáról is fontos információkat közöl.

A két kötetet olvashatjuk úgy, mint egy történelmileg egyedülálló „találkozás” történetét, amely történet főszereplője maga Vitoria. A keresztény Európa és az indiánok lakta amerikai földrész 16. századi drámai „találkozásának” története s az ennek nyomán felmerülő problémák kitüntetett szerepet játszanak a modern nyugati civilizáció későbbi alakulásában. Európa szempontjából az ilyen „találkozások” mindig sorsfordító jelentőséggel bírtak,⁴ noha a kortársak mindebből sokáig csak a megoldásra váró problémák halmazát érzékelték. Vitoriát – bár teológusként számára a vallási kérdések játszottak központi szerepet – a teológiai dimenziókon túlmutató kérdések, így a hódítások nyomán előállt problémák is foglalkoztatták. Elsősorban az érdekelte, hogy *a kitágult világ horizontján milyen új élőlények tűntek fel, mi ezen lények (az indiánok) jogi státusza, mi antropológiai meghatározottságuk, s vallási, politikai és jogi tekintetben hogyan kell viszonyulni hozzájuk. Továbbá a meghódított területek javai kiket illetnek meg, s milyen jogcímen? Az indiánok jogképes lakosok-e vagy sem? Valamint igazságosnak tekinthető-e az indiánok elleni háború, hogyan biztosítható a rend a meghódított területeken, s végső soron legitimnek tekinthető-e a hódítás?*⁵

Ismeretes, hogy a gyarmatosítók a legkevésbé sem kímélték az új földrész indián kultúráit. A konkvisztádorok rémtetteiről „fekete legendák” keringtek Európában. A hódítók kegyetlensége⁶ sokszor még az európai közvéleményt is sokkolta. Vitoria kortársa volt a lejátszódó eseményeknek, s ezen tapasztalatai jelölték ki számára teoretikusi útkeresésének irányát. Éppen a sok áldozatot követelő hódítások negatív tapasztalatai késztetik őt arra, hogy tisztázzon bizonyos alapkérdéseket. Az eseményeket egyrészt a hódító spanyol állam lojális polgáraként, másrészt a keresztény univerzalizmus szellemében egyetemes (sőt néhol humanista) szempontokat is mérlegelve szemlélte.

Vitoria szemléletmódját mi sem jellemzi jobban, mint hogy ő lesz az, aki először mondja ki a népek egyetemes összetartozásának és politikai közöségének gondolatát.⁷

⁴ Európa átalakulása és megújulása éppen a „mássággal”, a „másikkal”, az „indiánokkal”, vagyis egy idegen kultúrával történő találkozásnak köszönhető. Az Ó- és Újvilág találkozása nyomán Európa történelme s az európaiak által elbeszélte történet szubsztanciálisan átalakul, amennyiben a hódításokban győztes európai ember kisajátítja a találkozás történetének narrációját is. Az őslakók története így európai nézőpontból lesz elbeszélve, ezáltal az „áldozat” történetét is a „győztes” mondja el. Az indiánok története – érvelnek a szerzők – visszavonhatatlanul véget ért.

⁵ A problémákra Vitoria *Az indiánokról* és *A háború jogáról* című, az egyetemen tartott ún. ünnepi nagyelőadásainak (*relectio*) keretei között válaszolt. (Lásd a mű második kötetében a szövegek fordítását.)

⁶ Hogy csak egyetlen példát említsünk, Cortez és Pizzaro Mexikóban és Peruban cinikus módon és tudatosan felhasználta az Európából behurcolt „biológiai fegyvert”, a himlőt. A járvány néhány évtized alatt elpusztította az őslakos indiánok többségét, s birodalmakat zilált szét. Így például Mexikó lakossága a 16. század eleji 20 millióról a század végére 1,5 millióra csökkent. A túlélőket pedig mentálisan sokkolta a tény, hogy a járvány csak az indiánokkal végez, s mintha csak isteni erejüket bizonyítaná, megkíméli a hódítókat.

⁷ Nem véletlenül tekintik őt sokan a nemzetközi jog atyjának.

Véleménye szerint a meghódított földrészek lakóit, az indiánokat jogképeség illeti meg. A jogképeséget a természetjoghhoz köti, amely szerinte az egyetemes és természettől adott tulajdonságokkal (így az észhasználattal és a szabadsággal) függ össze. Mivel az indiánok rendezett társadalmakban élnek, vannak törvényeik, társadalmi hierarchiájuk stb., elvitathatatlanul jellemzi őket az észhasználat. Ennek következtében pedig – antropológiai és jogi meghatározottságuknál fogva – javaiktól legitim módon nem lehet megfosztani őket. Így a hódítás és területfoglalás a császári és/vagy pápai világalom elavult jogcímén nem igazolható. Sőt, szerinte az asszimiláció, a keresztény hitre térítés sem lehet erőszakos, csakis önkéntes vagy nevelésen alapuló aktus. Vitoria erőteljes kritikával illeti azt a korabeli felfogást, amely az indiánokat barbár, félig állati, félig emberi lénynek tekintette. Ezzel szemben Vitoria az egyetemes emberi közösség tagjainak tartja őket, s véleménye szerint az ellenük viselt háború igazságos volta megkérdőjelezhető. Az indiánokhoz való viszony tekintetében sokkal inkább a kényszermentes megegyezésen alapuló együttműködést tartaná kívánatosnak. A hódítások célracionális cselekvéssorozat azonban teljességgel más logika mozgatta. Vitoria eszméi a hódítás praxisára és folyamatára közvetlenül nem hatottak, sőt V. Károly spanyol király és német-római császár is elutasította azokat.

Csejteit és Juhász művét megközelíthetjük olyan kulcsfogalmak alapján is, amelyek a születő modern nyugati civilizáció kulcsfogalmai és problémái is lesznek egyben. Melyek ezek a kulcsfogalmak? A *rend (világrend)*, *népek joga (ius gentium)*, *erőszak*, *asszimiláció*, *alteritás (mátság)*, *a háború joga*, *igazságos háború*, *jogképeség*, *jogcím*, *természetjog*, *inkvizíció*, *tolerancia*, *hódítás*, *legitimitás*, *globalizáció*. Ki állíthatná, hogy a modern embernek s nekünk magunknak ne lenne köze/közünk ezekhez a fogalmakhoz és az általuk jelzett problémákhoz?

A terjedelmes mű által felvetett számtalan probléma közül csak egyet emelünk ki. Szándékunk szerint azt, amely legkevésbé sem foglalkoztatta a hódítókat, ugyanakkor élesen rávilágít a *hódító* és a *meghódított* identitásának és gondolkodásának különbözőségére. Az „áldozat” nézőpontja, vagyis az indián nézőpont, az, hogy az indiánok hogyan éltek, élhették meg a hódítást – tudjuk, majdnem kipusztultak –, nincsen vagy alig van dokumentálva. Írásbeli források nem maradtak fenn minderről. Ám azt mégis sejthetjük, hogyan reagáltak és néztek az Európából érkező fehér emberre. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha egy idevágó és releváns Jung-idézettel érzékeltetjük ezt a reagálást. Jung utazásai során egy öreg pueblo indiánnal beszélgetett. A beszélgetés közben megfogalmazódó gondolatok – igaz, majd’ 400 évvel későbbi szemléletet tükrözve – különös megvilágításba helyezik az „áldozat” nézőpontját: „Nézd csak [...], milyen förtelmesek a fehérek. Vékony az ajkuk, az orruk hegyes, arcuk torz és ráncok barázdálják, a szemük pillantása merev, örökké keresnek valamit. Mit keresnek? A fehérek örökké akarnak valamit, örökké nyugtalanok és nyughatatlanok. Nem tudjuk, mit akarnak. Nem értjük őket. Úgy véljük, bolondok.” Jung kérdésére, hogy miért gondolja mindezt, az indián így válaszolt: azért, mert a fehérek „Azt állítják, hogy a fejükkkel gondolkodnak.” Miért, ti mivel gondolkodtok, hangzik Jung újabb kérdése. „Mi a szívünkkel gondolkodunk.”⁸

Az áldozat nézőpontjára minden bizonnyal az értetlenség és a kiszolgáltatottság volt jellemző. Ugyanakkor – önbeteljesítő proféciaaként – pusztulásuknak

mintha különös igazolását vélték volna felfedezni saját mitológiájukban. A régi indián mítoszok ugyanis gyakran emlegetnek olyan isteni hatalmú idegeneket, akik a tengereken át érkeznek, és elpusztítják az indiánok világát. Mintha ezekben a mítoszokban eleve a győztes-vesztes szemléletmód rögzült volna. A hódítók, a győztesek története lett az uralkodó történet, ami egyben az uralom története is.

A mű záró fejezetében a szerzők a 16. századi hatalmi átrendeződést a globalizáció mai folyamataival állítják párhuzamba. Véleményük szerint a Vitoria által reflektált problémák, illetve az általa megfogalmazott gondolatok ma sem megkerülhetők. A hatalomgyakorlás, az erőszak, a tolerancia, az államok és egyének szuverenitása stb. kérdéskörei korunk eleven problémái közé tartoznak.⁹ Vitoria realitásérzékről tanúskodó eszméinek korabeli újdonságát az adja, hogy például az erőszak kérdésével kapcsolatban nem annak maradéktalan kiküszöbölését, hanem inkább tompítását, szabályozását, keretek közé szorítását hirdette, illetve annak lehetőségeit firtatta. Vitoria eszméi mint regulatív eszmék ugyan bírtak némi hatással, de maradéktalan megvalósításukról ma sem beszélhetünk.

Feltétlen érdeme a műnek, hogy egy, a magyar olvasóközönség számára jobbra ismeretlen történetet és problémavilágot hoz látóközelbe, amely az adott korban Magyarországtól nagyon távol játszódik. Akkor, amikor Magyarországon a mohácsi vész alakítja a történelem menetét, a világ más pontjain épp egy modern hatalmi, politikai, gazdasági berendezkedés alapjait rakják le. Sajnálatos tény, hogy a spanyolok által (is) diktált új világregd teoretikusairól Magyarországon oly keveset hallani. Csejtei Dezső és Juhász Anikó elvitathatatlan érdeme, hogy hiánypótló művükben magas színvonalon interpretálják a magyar olvasóközönség számára a korabeli teoretikusok gondolatait. A mű szerzői releváns dokumentumokra és szakirodalomra, kortárs feljegyzésekre, illetve évtizedes kutatómunkára alapozva igyekeznek a hazai olvasók számára valósabb képet adni a korszak problémáiról. Interpretációjuk gazdagsága, olvasmányos stílusuk, szakszerűségük és óriási tárgyi ismeretük alapján a művet messzemenően ajánlhatjuk az érdeklődők figyelmébe.

A szerzők hiteles tolmácsolásában – közvetlenül vagy áttételesen – rólunk (is) szólnak a kötetek. Rólunk, a modern kor emberéről. A hódítóról.

Laczkó Sándor

⁸ In C. G. Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. A pueblo indiánokról szóló rész egy 1926-ban keletkezett kiadatlan kéziratredéből való.

⁹ Netán annak volnánk tanúi, hogy a világralomra törő fehér ember „bolondériája” hová vezetett? Miközben látszólag egyre többet tudunk a világról, a helyét kereső modern ember részéről a jövő és a sors birtokbavétele és irányítása nem történt meg. Sohasem tudtunk olyan keveset a holnapról, mint éppen manapság. A nyughatatlan kíváncsiságának engedelmessé ember afféle büntetésként kapta önmaga megtalálásának és kitalálásának feladatát. Nem a hagyomány védettsége és automatizmusa, hanem az önmagán való folytonos munkálkodás küzdelme és fáradalma. És mégis...